

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1973.4.04>

E. KUIGO

LÄÄNEMAA JA MUHU VAIBATIKKIJAD XIX SAJANDI LÖPUL JA XX ALGUPOOLEL

Sotsiaal-majanduslike muutuste toimel hakkas Eestis XIX sajandi teisel poolel taanduma vana, rahvapärane käsitöökunst. Väikekodanliku linnakultuuri mõjul asendasid seda üha enam uued, rahvusvahelise ilmega kunstinähtused. Maal ilmus täiesti uus käsitöökompleks uute materjalide, tehniliste võtete ja mustritega. Tikandis oli see eelkõige seotud rahvaomase geomeetrilise ja lillkirja asendumisega trükitud mustriäidiste vahendusel leviva lillornamendiga.

Tingituna kapitalismi ja linnastumise ebaühtlasest arenemisest maa eri osades ei levinud uudsed nähtused kõikjal ühtlaselt. Kaubalis-rahaliste suhete aeglasema arenguga piirkondades Lääne-Eestis esinesid üleminekul mitmed seganähtused ja sealne traditsiooniline käsitöö tegi uutest tingimustes kohati läbi üsna mitmeladseid muutusi. Samal ajal kui mandri valdavas osas valminud tikandis kopeeriti või jäljendati kunstilise't nõrgemasemelist linnakäsitööd, jäi Läänemaal ja Muhus tekstiilis õitsema rahvakunst. Uued, moodsad rahvusvahelise ilmega lillmustrid, mille mõju polnud siin nii otsene ja intensiivne kui mujal Eestis, töötati ümber loovalt. Selle tulemusena kujunes siin täiesti omaladane uus lilltikand, mis on eredamaid lehekülgi meie rahvakunsti hilisarengus.

Rahva kunstiloomingu kõige silmapaistvamateks näideteks Läänemaal ja Muhus kujunesid pidulikel puhkudel kasutatud tikitud sõidu- ja vooditekid, mis on rõhutatult dekoratiivsed, rikkaliku, sageli fantaasiaküllase motiivistikuga, äärmiselt kirevad ja värvierksad (foto 1). Uhevärvilistele villastele vaipadele¹ on rist-, madal- ja varspistes eredate punaste, roosade, roheliste, siniste, lillade, beežide, pruunide, kirjude² jne. pehmete jämedate villaste lõngadega tikitud lopsakaid segalillede kimpe, pärgi, vanikuid, väänlevaid oksid ja muud taolist. Lintidega seotud või vaasi koondatud romantilist laadi kimpudes vahelduvad suureõielised roosid, kibuvitsad, pojengid ja moonid õrnade oksakeste ning väikeste õie- ja marjakobaratega. Stiliseeritud või naturalistliku ilmega lillekimpe täiendavad moekohased südame- või ankrumotiivid, linnud, monogrammide, aastaarvud jne. Dekoor on vaipadel paigutatud nurkadesse ja ääreossa, keskvalja aga ehib lihtne kimbuke, pärg, monogramm aastaarvuga või muu sellesarnane. Neis vaibakaunistustes ilmneb läbitunnetatud kindel ja omapärane stiil, mis väljendub vabas, kõrvalmõjudest killustamata rütmis ning tugevas stiiliühtsuses. Läänemaa vaipadel rõhutavad seda veel sageli serva õmmeldud rütmilise värvivaheldusega lapilised või ümarasakilised laiad heegelpitsid. Värvirõõmsate lilltikanditega kaunistati teisigi tekstiilesemeid, Läänemaal näiteks ehtsid need rahvarõivaseelikuid, sedelgavõid ja lahttaskuid, Muhus aga oli kogu naiste rõivastus peahettest kuni jalatsiteni ilustatud erksa lillkirjaga.

See täiesti uus nähtus eesti rahvapärase tikandikunsti arenemises sai möödunud sajandi lõpul alguse Lihula ümbrusest, kust kandus käesoleva sajandi teisel kümnendil

¹ Läänemaal olid vaibad sajandivahetusel punase-, hiljem kirsipunase-, musta- või hallipõhjalised, Muhus aga eriti eredavärvilised — oranžid, kirevalapilised, rohelistes, sinistes, lillad, tellis- või kirsipunased jne.

² Kirjudel lõngadel oli tokis harmoneeriv, heledamalt värvitoonilt tumedamale üleminev skaala (näit. valge→heleroheline→mürkroheline, valge→kollane→oranž→punane jne.), nii et tikkimisel vahetusid eri toonid sujuvalt.

Muhusse. Rahvakunstile omasele variatsiooniderohkusele vaatamata täheldame uue lilltikandi kindlaid tekkekoldeid, mis osutavad tikkijameistrite loovale tegevusele, kes kui suuremate oskustega ja talendikamad on kujundanud rohkesti eriliimelisi muustritüüpe. Nagu varasemas rahvakunstis, leiab siingi kinnitust nähtus, et rahvakunsti kui kunstiloomingut viivad edasi meistrid. Viimaste tegevus tekstiili alal vaadeldaval perioodil on seni vähe tähelepanu leidnud.³ Järgnevas on lähema vaatluse alla võetud Läänemaa ja Muhu tikkijate tegevus. Nende piirkondade arengu mõistmiseks aga esitame vastavat võrdlusmaterjali kogu Eestist.

Artikkel tugineb põhiliselt autori poolt viimaste aastate jooksul välitöödel⁴ kogutud ulatuslikule etnograafilisele teadmismaterjalile, millele lisanduvad Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi esemekogud ning arhiiviandmed, samuti ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi vastavasialised murdetekstid. Kõike seda täiendab statistiline andmestik.

*

Juba naturaalmajandusliku kodukäsitöö valitsedes kerkis külaühiskonnas esile meistreid, kes suuremat vilumust nõudvaid keerulisi tikandeid, pilusid, pitse jm. valmistasid tasu eest. Nende osa külas aga oli kõrvaline ja juhuslikku laadi, sest domineeris oma tarbeks tehtav kodune käsitöö ning käsitöötoodete järele puudus laiem nõudmine. Alles XIX sajandi teisel poolel, kapitalismi algperioodil, kui elavnes ja jõudsalt diferentseerus käsitöö, toimus suurem muutus. Rahvarõivaste, koduste tekstiilitoodete, traditsiooniliste kaunistuste ja muu taolise taandumise ning vabrikumaterjalide, linnarõivaste ja linnapärase kaunistuste maaletungimise loomuliku kaasnähtusena tekkis käsitöölise kiht (õmblejad, tikkijad jt.), kes ruttas rahuldama aina suurenevat nõudmist nende järele.

1881. aasta rahvaloenduse ja 1937. aasta majandusloenduse andmed annavad ülevaate neil aastail maal töötanud tekstiilikäsitöölise hulgast ja arvulisest vahekorrast. Kahjuks ei võimalda rahvaloenduste andmed jälgida täpselt tikkijate osatähtsust. Selleaegne statistika on mitmesuguste näputöödega tegelevad käsitöölised, nagu heegeldajad, pilutajad, pitsitegijad, pesuõmblejad ja -kaunistajad, vöökudujad, saksatanude valmistajad, kunstlillede tegijad ja arvatavasti ka tikkijad, vahet tegemata arvanud ühise nimetuse «näputöö tegijad» (*näppo tö*, Handarbeiterinnen) alla. Nähtavasti kuulusid siia mõnel määral ka silmkudumise, õmblemise, ketramise ja muu taolisega tegelevad käsitöölised. Näiteks on Läänemaa ja Muhu käsitöömeistrite peamiseks näputöödeks XX sajandi algul olnud tikkimine, heegeldamine või silmkudumine, saksatanude valmistamine, kangastelegedel kudumine, eriti aga rõivaste õmblemine. Üldse polnud vaadeldaval perioodil suur osa tekstiilikäsitöölisi kitsamalt spetsialiseerunud, kuna nõudmine üht liiki toodete järele oli suhteliselt väike.⁵ Kuid samal ajal leidis juba neidki, kes olid spetsialiseerunud ühele põhitööle, näiteks õmblemisele, kudumisele, ketramisele või silmkudumisele, ning kes loendusel on eraldatud omaette rühmadesse. Osa õmblejaid on ilmselt ka tikkinud. Kuna näputöö tegijate ja õmblejate hulgas võis tikkijate osatähtsus olla tõenäoliselt kõige suurem, siis on tabelis I eraldi antud nende üldarv igas maakonnas. 1937. aasta majandusloendusel on tikkijad küll eraldi arvestatud, kuid nende äärmiselt väike arv näitab, et sellalgi oli tikkimine mitmete õmblejatele arvatavasti vaid kõrvaltöök. Tuleb arvestada sedagi, et mõlemal loendusel jäi kindlasti osa tikkijaid, kes seda tööd harrastasid vaid ajuti ja end käsitöölisena üles ei andnud, hoopis registreerimata. 1937. aastaks oli tik-

³ Käsitöölise tegevust tekstiilikunstis XIX sajandi lõpul ja XX algupoolel on riivamisi puudutatud või kõige napimalt iseloomustatud vaid mõnes harvas kirjutises, nagu A. Voormaa, Võru rajooni maaelanike rõivastus. Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXI. Tallinn, 1966, lk. 117—163; K. Kõnson, Naiskäsitöö Võru rajoonis. Sealsamas, lk. 164—205; K. Kõnson, Käsitöölise töötingimustest mõningates Eesti NSV alevites ja väikelinnades. Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXIV. Tallinn, 1969, lk. 347—375; jt.

⁴ 1968. a. Põhja- ja Lääne-Eestis, 1969. a. Läänemaal ja Muhus, 1970. a. Pärnumaal ja Lõuna-Eestis.

⁵ Tikkijad on eraldi rühmana arvestatud vaid Tallinnas, kus neid 1881. aastal oli 17. (P. Jordan, Ergebnisse der ehstländischen Volkszählung (vom 29. December 1881). I. Bd. Reval, 1883, lk. 18, 19.)

Tabel 1

Maal tegutsenud tekstiilikäsitsijõised Eestis 1881. aastal *

Tööala	Eesti maal						Liivimaal						Kokku						
	Virumaa		Harjumaa		Järvamaa		Läänemaal		Tartumaa		Võrumaa			Viljandi- maal		Pärnumaa		Saaremaa	
	M**	N***	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N		M	N	M	N	M	N
Näputöö tegijaid	—	381	9	674	1	233	—	400	—	764	—	133	—	77	—	115	—	84	2871
Õmblejaid	—	120	—	39	—	44	—	52	—	132	—	44	—	62	—	153	—	40	686
Näputöö tegijaid ja õmblejaid kokku	501		722		278		452		896		177		139		268		124		3557
Kangruid	9	12	13	36	7	15	7	4	5	174	5	121	10	37	8	84	4	74	625
Ketrajaid	—	47	—	191	—	56	—	37	—	459	—	230	2	71	2	236	—	139	1470
Silmkudujaid	—	23	—	34	—	14	—	9	—	56	—	1	—	11	—	31	—	44	223
Pitsitegijaid	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	4
Kangruid ja ketrajaid	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	—	—	—	1	—	—	15
Kõik kokku	592		998		370		509		1590		548		270		630		387		5894

* Koostatud Jordan, III. Bd., 1884, lk. 36—41; Fr. v. Jung-Stilling und W. Anders, Ergebnisse der livländischen Volkszählung. III. Bd. Riga, 1884, lk. 49 jj., 63, 70 ja 106 andmete alusel.

** M = mehed.

*** N = naised.

kimine intensiivse käsitööpropaganda mõjul koduse harrastusena taas laiemalt levinud ning kutseliste käsitööliste arv sel alal tunduvalt kahanenud. Et saada täielikumalt ja täpsemalt pilti käsitööliste arvu dünaamikast 1881. ja 1937. aastal, on tabelites 1 ja 2 esitatud andmed ka mõnede teiste tekstiilikäsitööliste kohta. Tabel 3 annab ülevaate käsitööliste rühmade paiknemistihedusest (iga tuhande elaniku kohta) maal 1881. aastal.

Tabelist 1 näeme, et 1881. aastal moodustasid tekstiilikäsitööliste hulgast kõige arvukama rühma näputöö tegijad, kes koos rõivastus- ja tekstiilikäsitöölistega olid arvuliselt kõigist teistest käsitööliste rühmadest kaugel ees.⁶ Õmblejad olid tollal maal võrdlemisi uus nähtus. Tikkimise osa näputöö tegijate ja õmblejate töös oli arvatavasti küllalt suur, sest moodsate käsitööde levik oli 1880-ndate aastate paiku võtnud juba üsna laia ulatuse. Milline see täpselt oli, selle kohta võime teha vaid ligilähedasi oletusi. Kui näiteks oletada, et umbes pooled 3557-st näputöö tegijast ja õmblejast tegelesid tikkimisega, siis tuleks keskmiselt 2,3 tikkijat iga tuhande elaniku kohta.⁷ See oleks mõeldav, kui arvestada, et uut moodi tikkimine oli esialgu rohkem käsitööliste tegevusalaks, koduse käsitööna sai see moeasjaks veidi hiljem. Pealegi ei näita toodud arvud tikkimisele spetsialiseerunud käsitöölisi, vaid sellel alal oletamisi kas suuremal või vähemal määral tugutsenud inimesi. Näputöö tegijate ja õmblejate kõrval leidus maal veel arvukalt ketrajaid, kangruid ja silmkudujaid. Uksikuid elukutselisi pitsitegijaid esines vaid Saaremaal ja rannarootslaste hulgas Harjumaal.

1937. aasta majandusloenduse andmeil (tab. 2) on olukord põhjalikult muutunud. Tekstiilikäsitööliste üldarv maal on kahanenud peaaegu kolmekordselt. Mitmeti on muutunud ka erialade suhteline vahekord. Kogu Eestis on registreeritud vaid üksikuid tikkijaid. Põhjustel, millele osutasime juba eespool, võis nende arv olla mõnevõrra suurem, kuid oli ostukaupade laia leviku ja kodukäsitöö harrastamise tõttu siiski võrdlemisi tähtsusetu. Kangrute arv on vähenenud enam kui 2,5-kordselt, ketrajate arv aga 31-kordselt. Kogu see kahanemine peegeldab nõudmise vähenemist nende käsitöötoodete järele. Ainult õmblejate arv on peaaegu kahekordistunud, mis seletub sellega, et vajadus nende teenuste järele on pidevalt suurenenud. Nagu juba öeldud, osa neist mõnikord tikkis, eriti Lääne-Eestis. Silmkudujate arvu tõus oli osalt tingitud masinakudujate osatähtsuse tõusust.

Tekstiilikäsitööliste paiknemine üle kogu maa polnud 1881. aastal ühtlane (tab. 1, 3). Eriti torkab silma näputöö tegijate suhteline rohkus Harjumaal. See on seletatav sellega, et eriti Tallinna ümbruses oli linnakultuuri aktiivsemast mõjust tingituna nõudmine moodsate käsitöötoodete järele suur. Näputöö tegijate paiknemistihedus on võrdlemisi silmapaistev ka Tartu-, Lääne- ja Järvamaal, veidi väiksem Virumaal. Peale Harjumaale levis uus Tartu-, Järva- ja Virumaal kiiremini kui mujal Eestis. On andmeid, et nii Harjukui ka Järvamaal on isegi mõned mehed teinud näputööd, tikkinud masinal ja kudunud. Näputöö tegijate rohkus ja suur paiknemistihedus Läänemaal, kus majanduslikust mahajäämusest tingituna oli muid käsitöölisi suhteliselt vähe,⁸ on mõnevõrra erandlik nähtus. Vanade käsitöötraditsioonide püsites oli siin nõudmine käsitöötoodete järele suurem. Uute moeimpulsside mõjul suurenes Läänemaal elukutseliste tikkijate osatähtsus eriti sajandivahetusest alates. Uue nähtusena ilmunud õmblejaid oli neis piirkondades nagu kogu Eestiski veel võrdlemisi vähe ja nende paiknemistihedus üsna ühtlane. Tikkijate osa käsitööliste hulgas neis maakondades oli usutavalt küllalt suur. Just nende maakondade kohta võime kõige julgemini väita, et umbes pooled näputöö tegijaist ja õmblejaist võisid tegelda ka tikkimisega. Tunduvalt vähem oli näputöö tegijaid Viljandi-, Võru-, Pärnu- ja Saaremaal, kus neid ka iga tuhande elaniku kohta oli kõige vähem. Tikkijaid võis nende hulgas suuremal arvul olla arvatavasti vaid Pärnumaal. Seda näib kinnitavat eriti rahva mälestusedetes äramärkimist leidnud moekohaste käsitööde laiem levik seal. Õmblejaidki oli Pärnumaal iga tuhande elaniku kohta kõige rohkem. Suhteliselt väike on tekstiilikäsitööliste arv Viljandimaal. Siinses arenenud põllumajanduspiirkonnas, eriti Põhja-Viljandi-

⁶ Nii näiteks oli rätsepaid 4298, kingseppi 2377. (Vt. Eesti NSV ajalugu, II. Tallinn, 1963, lk. 99.)

⁷ Üle maa oli iga tuhande elaniku kohta umbes 3,6 näputöö tegijat ja 0,9 õmblejat.

⁸ Vt. Eesti NSV ajalugu, II, lk. 100.

Tabel 2

Maal tegutsenud tekstiilikäsitöölised Eestis 1937. aastal *

Tööala	Virumaa		Harjumaa		Järvamaal		Läänemaal		Tartumaa		Võrumaal		Viljandi- maal		Pärnumaal		Valgamaal		Saaremaal		Põlva- maal		Kokku
	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	
Ilutikijaid	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Tekitikkijaid	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Pesukaunistajaid	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
Omblerjad	—	149	—	109	—	110	—	110	—	225	—	130	—	95	—	141	—	45	—	50	—	49	1257
Kangruid	—	11	—	24	—	18	—	18	1	63	—	26	—	20	—	24	—	15	—	11	—	—	251
Ketrajaid	—	5	—	2	—	2	—	2	—	3	—	17	—	1	—	1	—	3	—	6	—	5	46
Silmkudujaid	—	49	—	24	—	49	—	24	—	53	—	34	—	28	—	40	—	13	—	48	—	8	414
Kokku	216	257	160	182	346	207	145	206	77	117	62	1975											

* Koostatud raamatu «Käsitööstus, 1937. a. majandusloenduse andmed II» (Tallinn, 1939) tab. 8, lk. 40—42 andmete alusel.

Tabel 3

Maal tegutsenud tekstiilikäsitööliste arv tuhande elaniku kohta Eestis 1881. aastal

Tööala	Eesti maa					Liivimaa				
	Virumaa	Harjumaa	Järvamaa	Läänemaa	Tartumaa	Võrumaa	Viljandi- maa	Pärnumaa	Saaremaa	
Elanike arv	106 428	86 839	47 760	75 496	147 189	87 782	89 736	80 779	53 119	
Näputöö tegijaid	3,6	7,8	4,8	5,3	5,2	1,5	0,8	1,4	0,7	
Omblejaid	1,1	0,4	0,9	0,7	0,9	0,5	0,7	1,9	0,7	
Näputöö tegijaid ja omblejaid kokku	4,7	8,2	5,7	6,0	6,1	2,0	1,5	3,3	2,4	
Kangruid	0,2	0,5	0,4	0,1	1,2	1,4	0,5	1,1	1,6	
Ketrajad	0,4	2,2	1,2	0,5	3,1	2,3	0,8	2,9	2,6	
Silmkudujaid	0,2	0,4	0,3	0,1	0,3	0,01	0,1	0,4	0,8	
Pitsitegijaid	—	0,02	—	—	—	—	—	—	0,03	
Kangruid ja ketrajad	—	—	—	—	—	0,2	—	0,01	—	

maal, sai võrdlemisi vara moeasjaks teha kodus moodsamat käsitööd. Selleks vajalikke oskusi käisid peretütred õppimas linnakäsitöölaliste juures või kursustel. Seetõttu ei olnud käsitööl siin laiemat turgu. Mulgi ala aga jäi oma arenenud majandusele vaatamata uute moeimpulsside suhtes kauaks üsna konservatiivseks. Majanduslik mahajäämus ja suurem konservatiivsus uue suhtes mõjutasid oluliselt näputöö tegijate vähesust ka Võrumaal. Olemasolevadki käsitöölised tegid siin arvatavasti enamasti vana, traditsioonipärast näputööd. Vähe oli naiskäsitöölisi ka Saaremaal, kus veel visalt püsisid nii vana, traditsioonipärane kodukäsitöö kui ka patriarhaalsed vahekorrad. Tabelist 3 torkab silma suur vahe näputöö tegijate paiknemistiheduses Eesti- ja Liivimaa kubermangu maakondade (välja arvatud Tartumaa) vahel. Muude käsitööliste osas taoline erinevus puudub või on enamasti väga väike.⁹ See, et näputöö tegijate esinemissagedus Eestimaa ületab mitmekordselt vastavaid näitajaid Liivimaal, võib lisaks ülalmainitud põhjustele olla mõnel määral tingitud ka vana traditsiooni jätkumisest. Põhja-Eestis on rahvakunsti edasiviivaid naiskäsitöölisi alati olnud arvukamalt kui mujal Eestis.

1937. aastaks oli maakäsitööliste paiknemine juba üsna ühtlane. Ka õmblejate arvu suurenedes on nende levik jäänud suhteliselt ühtlaseks. Torkab silma õmblejate rohkenemine Harju-, Järva-, Lääne- ja Võrumaal, kus nende arv 1881. aastal oli väike. Võrdlemisi ühtlase paigutusega silmkudujate arv on oluliselt suurenenud Viljandi-, Võru- ja Läänemaal, ka Viru- ja Harjumaal.

Näeme neist andmeist, kuidas kapitalismi algperioodil kodukäsitöö taandus ja rahvamajanduse arengu tulemusena maakäsitööliste arv suurenes, kuni see kapitalistliku tööstuse mõjul hakkas pikapeale taas vähenema. Ainult üksikutel aladel (õmblejad, silmkudujad) esines käsitööliste arvu tõus.

Elukutseliste tikkijate arvu vähenemist sajandivahetusest kuni 1930-ndate aastate lõpuni võimaldavad mõnel määral jälgida mälestusteadete alusel koostatud levikukaardid 1 ja 2, mis, kuigi nad kahjuks ei võimalda saada täpsemat pilti tikkijate arvu dünaamikast, annavad siiski teatud kujutluse nende territoriaalsest levikust.¹⁰

Mandri-Eesti valdava osa kohta käivates mälestusteadetes rõhutatakse, et XX sajandi algusest peale oli elukutselisi tikkijaid ümbruskonnas vähe, sest talunaised olid endale ise tikkinud.¹¹ Ainult siin-seal esines mõni käsitööliline, kes muude tööde kõrval ümbruskonna rahvale mõnel määral ka tikkis. Täiesti puudusid tikkijad Saaremaal, Hiiumaal, Vormsil ja enamikul teistel saartel, kus kaua aega säilis vana kodukäsitöötraditsioon. Uued kaunistusviisid jõudsid siia ulatuslikumalt alles käesoleva sajandi kolmandal kümnendil.

*

Eri olukord, nagu oleme riivamisi märkinud juba eespool, valitses vaadeldaval ajavahemikul Läänemaal ja Muhus, kus leviva moe mõjul suurenes nõudmine tikitud käsitöötoodete järele. See aga omakorda viis elukutseliste tikkijate arvu suurenemisele.¹² Läänemaal algas see protsess sajandivahetuse paiku, Muhus veidi hiljem. Tänu nõudmisele tekkisid Läänemaal ja Muhus meistrid, kes kujundasid välja täiesti omanäolise, silmapaistva uue rahvakunstiili. Läänemaal hakkas tikkijate osatähtsus vähenema teise kümnendi lõpul, mõnedes piirkondades, nagu Martna, Lääne-Nigula ja Kullamaa, nihkus

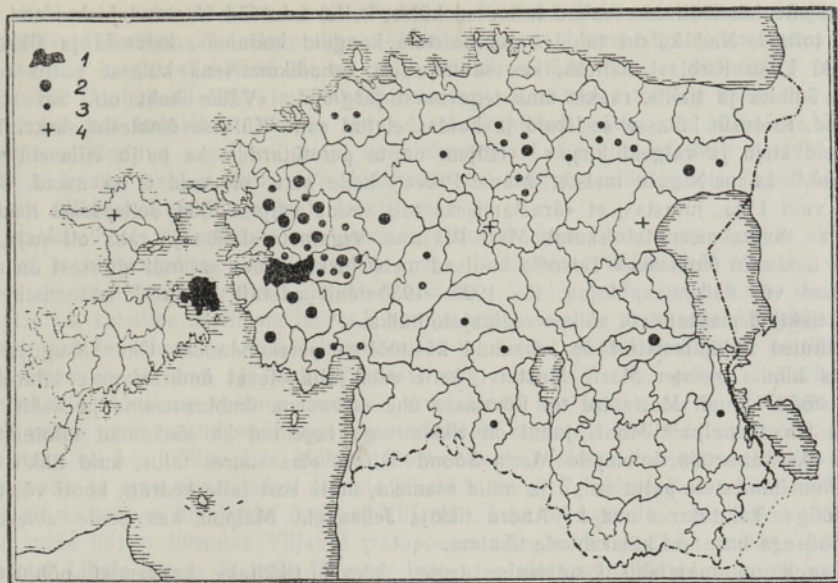
⁹ Vt. Jordan, lk. 18, 19; Jung-Stilling, Anders, lk. 49 jj., 63, 70, 106.

¹⁰ Kaardid on koostatud autori välitööde, Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi arhiivi ning ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi kogude andmete põhjal. Nende materjalide lünklikkuse tõttu ei anna kaardid ammendavat ülevaadet, eriti mandri põhja- ja lõunaosas.

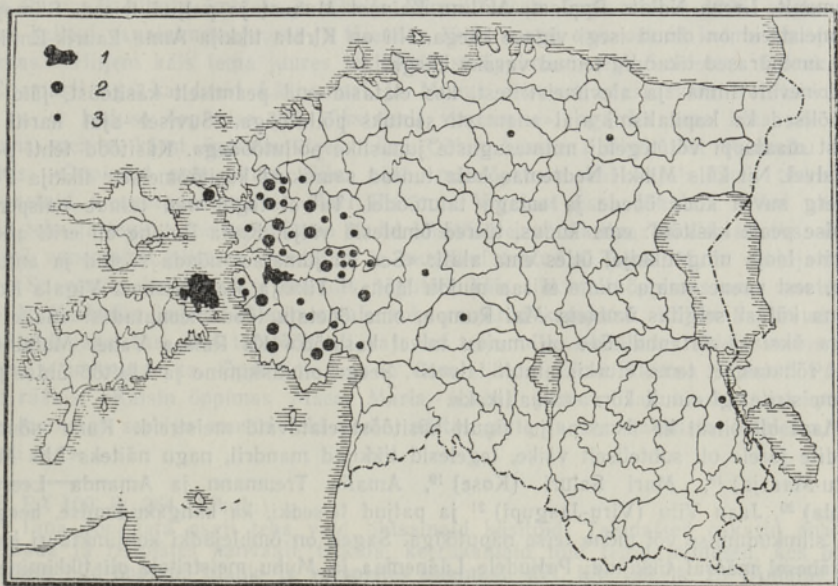
¹¹ Näit. KV (= Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi korrespondentide vastused) 199, lk. 12, 54 (Põide), 40 (Suure-Jaani), 46 (Kaarma), 57 (Pilistvere), 75 (Halliste), 78 (Väike-Maarja), 118 (Vastseliina), 122 (Helme) ja 147 (Rõuge).

¹² Marie Tuul Lihula Äärenurga külast näiteks selgitab tasulist tikkimist järgmiselt: «Ennemalt tegi igauks ise endale, kes see jõudis endale lasta teha. Mõned ei osanud, ei saanud kurssi, ei olnud seda andi mitte ja ei teinud, need laskisid raha eest teha.» Muhuski on suuremaid, osalt aga ka väiksemaid esemeid enamasti lastud meistritel tikkida: «Igauks ise pole roosinud, pole osanud nii hästi teha, on lasknud teha «elukutselistel tikkijatel.» (EA (= Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi entnograafiline arhiiv) 48, lk. 1003.)

Kaart 1. Tikkijate paiknemine sajandivahetusel ja XX sajandi esimestel kümnenditel. 1 — elukutselisi tikkijaid arvukalt, 2 — elukutseline tikkija, 3 — tikkis vähesel määral tasu eest, 4 — tikkija oli, kuid lähemad andmed puuduvad.

Kaart 2. Tikkijate paiknemine 1920.—1930-ndail aastail. 1 — elukutselisi tikkijaid arvukalt, 2 — elukutseline tikkija, 3 — tikkis vähesel määral tasu eest.

selle protsessi algus 1920-ndate aastate teise poole. Muhus aga jätkus elukutseliste tikkijate arvu suurenemine isegi veel 1920-ndail aastail, hakates taanduma alles 1930-ndail aastail.

Nagu külakäsitöölised enamasti ikka, põlvnesid ka möödunud sajandi lõpul ning käesoleva algul sündinud elukutselised tikkijad peamiselt väikemaapidajate, saunikute või käsitööliste peredest. Kinnitusi selle kohta leiame mälestusteadetes hulgaliselt. Lää-

nemaal olid käsitöolisteks vabad inimesed külas, kellel talutööd ei olnud ja kes end käsitööga toitsid. Nad käisid taludes perenaistele kangaid kudumas, ketrasid ja tikkisid.¹³ Mõraski Liisu Kirblast näiteks, kes sauniku- ja vabadikunaisena külasse palju ketras, kudus, õmbles ja tikkis, rääkis oma tegevusest järgmist: «Väike koht oli. Sai sellega teenitud. Kudusin külasse seelikuid ja kuidas elatud sain. Külasse õmblesin särke. Tegin punaseid kirju ja valgeid kirju.»¹⁴ Hiljem on ta peretütardele ka palju villaseid vaipu tikkunud.¹⁵ Lääne-Nigula meister Marie Pikver, kelle perel oli vaid 6 ha maad, sellest põldu vaid 1 ha, jutustas, et «äraelamiseks tuli otsida väljast tööd, sellepärast hakkasin tikkima». Sama meenutab saunik Mari Plaamus Vigalast: «Leiba ja raha oli vaja, see pärast hakkasin õmblema.» Teisedki kuulsad meistrid käesoleva sajandi algusest on olnud saunikud või väikemaapidajad. Ka 1920.—1930-ndail aastail kuulusid Läänemaa ning Muhu tikkijad maatute või väikemaapidajate hulka.

Mitmed tikkijameistrid on võrsunud käsitöoliste perekondadest. Uks niisuguseid oli näiteks Lihula meister Marie Mustkivi, kelle ema juba olevat ümbruskonna talurahvale õmblustööd teinud. Marie ise tõi Lihulasse ühe esimesena õmblusmasina ja tikkis õmblemise kõrval palju.¹⁶ Mõnel juhul on tikkimisega tegelnud ka jõukamad taluinimesed. Muhu üks vanemaid õmblejaid Maria Soond näiteks elas suures talus, kuid tikkis ümbruskonna inimestele palju vaipu ja muid esemeid, mille eest talle kedrati, kooti või tasuta põllutööga. Talutütar olnud ka Audru tikkija Jelizaveta Maipuu, kes peale abiellumist käsitöölisega hakanud külarahvale tikkima.

Sageli on majanduslik-sotsiaalse teguri kõrval tikkijaks hakkamist põhjustanud muudki ajendid. Nii on tikkijakutse valiku mitmetel juhtudel tinginud halb tervis. Vigase jalaga Liisa Krimm Varblast näiteks meenutab: «Haiguse pärast hakkasin õmblema. Häda õpetas.» Ka Kullamaa meister Liisa Tederov oli haiglane inimene, Liisa Sternfeldt Varblast aga oli tumm. Vigase jalaga on olnud ka elukutselised tikkijad Leena Viitmann Kullamaalt, Leena Nakits Raplast, Akilina Keinast Muhust ja paljud teised. Silmapaistvaid meistreid on olnud isegi vigase käega. Nii on Kirbla tikkija Anna Laurik-Enni kõik oma suurepäraseid tikandid teinud vasaku käega.

Erinevalt linna- ja alevimeistritest, kes elatasid end peamiselt käsitööst, jäid maakäsitöölised ka kapitalismi ajal enamasti seotuks põllutööga. Suvisel ajal hariti oma väikest maalappi või tegeldi mitmesuguste juhuslike põllutöödega. Käsitööd tehti peamiselt talvel. Nii käis Mihkli Nedremaa küla tuntud saunikust käsitöömeister tikkija Poliine Viikberg suviti koos õdede ja emaga talutöödel. Talvel tegid nad talude naisperedele tellimise peale käsitöid: ema kudus, tütre õmblesid välja. Kuna Poliine oli eriti andekas mustrite looja ning tikkija, ütles ema alati: «See on jumalast nõnda säetud ja antud, et oskab, sest vaene maata inime ei saa muidu läbi.»¹⁷ Tikkija Mari Nisuma Vigala Koaste-Rumma külast selgitas õmbleja Mai Rumpa, oma õpetaja tööd meenutades: «Selle tikkimisega ükski ei elatanud. See oli muidu talvel kasutöö.» Ka Raissa Vaher Muhu Oina-külast rõhutas, et tema «turkis ainult talveti». Seega oli tikkimine ja käsitöö üldse paljudel meistritelegi ainult kõrvaltuluallikaks.

Maal oli siiski ka üsna palju ainult käsitööst elatuvaid meistreid. Kuna nõudmine tikandite järele oli suhteliselt väike, tegelesid tikkijad mandril, nagu näiteks Liis Mokrik (Tartu-Maarja)¹⁸, Mari Saluri (Kose)¹⁹, Amalie Treumann ja Amanda Leesmann (Ambla)²⁰, Jaan Vilu (Viru-Jaagupi)²¹ ja paljud teisedki, ka kangakudumise, heegeldamise, silmkudumise või mõne teise näputööga. Sageli on õmblejadki konjunktuuri kasutades vähesel määral tikkunud. Paljudele Läänemaa ja Muhu meistritele oli tikkimine moe

¹³ EA 100, lk. 295 (Lihula, Kirbla).

¹⁴ EA 49, lk. 489 (Kirbla).

¹⁵ Sealsamas.

¹⁶ EA 49, lk. 299 (Lihula).

¹⁷ KV 199, lk. 92 (Häädemeeste).

¹⁸ EM A 561 : 21 (Tartu-Maarja).

¹⁹ EA 76, lk. 596 (Kose).

²⁰ KV 199, lk. 32 (Ambla).

²¹ KV 199, lk. 36 (Viru-Jaagupi).

mõjul siiski valdavaks tööalaks, ainult nõudmise vähenedes hakkasid mitmed tikkijameistrid ka rõivaid õmblema.²² Iseloomulik on Marie Pikveri (Lääne-Nigula) meenutus 1920-ndate aastate kohta: «Tekitööd oli nii palju, et muud tööd teha ei saanudki.» Meister A. Keinastil (Muhu) oli 1920- ja 1930-ndail aastail «alati tugev tööjärg käes», kuna vaipade kõrval tuli hulgaliselt tikkida tanusid, seelikuaiasid, pätte jne. Muhulane Raissa Saaremäe ei jõudnud sageli nii palju välja õmmelda kui telliti, mistõttu ta 1930-ndate aastate keskpaiku hakkas linna väikekodanliku moe mõjul seelikuaiadele, tanudele, põlledele jm. lillkirju õlivärvidega peale joonistama.

Linnakäsitööst mõjustatuna ei lähtunud tikkijad enam talurahva koduse käsitöö tehnikast ja ornamendist, vaid õppisid ära uue, linnapärase tikkimise.²³ Mandril omandati selleks vajalikud keerulised ilupisted linnade või alevite õmbluskoolides, kursustel, õmblejate või kohalike haritlaste juures,²⁴ samuti mitmesuguste ajakirjade, käsitööpoodide ja isegi laatade vahendusel.²⁵ Sai kombeks, et talutütred sõitsid õmblemist ja tikkimist õppima linna või alevisse, ja seda enamasti oma tarbeks.²⁶ Ka paljud külatikkijad-õmblejad olid töösuse vastava tasu eest omandanud kas linnas, alevis või maal mõne meistri juures ning toonud sealt kaasa linnakäsitööle omased tehnilised võtted ja mustrid. Nii näiteks oli käsitöeline Liis Mokrik (Tartu-Maarja) tikkimist õppinud käsitöökoolis. Hiljem andis ta oma oskusi edasi teistele külatüdrukutele.²⁷ Tikkija Kadri Nõmm (Suure-Jaani) oli noorpõlves õmblemist õppinud Viljandis, kust tõi kaasa ka mõningaid tikkimis-oskusi, mida hiljem täiendas Viljandi pudupoeomanike, saksa preilide Krollide juures.²⁸ Ka mõned Lihula alevis ja selle lähemas ümbruses töötanud tikkijad on oma oskused kätte õppinud linnas või alevis vilunud meistrite juures.²⁹ Lihula tuntud käsitöeline Marie Mustkivi olevat tikkimist õppinud «Lihulas kellegi proua juures»,³⁰ õde Adele aga omandanud vajalikud oskused Marielt. Hiljem, 1920-ndate aastate algul, õppis Adele Mustkivi veel «nadelmalerei» stiilis tikkimist oma õetütrelt, kes selle tehnika omakorda oli omandanud Pärnus.³¹ Lihula õmbleja ja tikkija Minna Oosem õppis umbes 1906. aasta paiku Lihulas kellegi vanainimese juures ja täiendas 1914. aastal oma oskusi kolme kuu jooksul Tallinnas.³² Hiljem käis tema juures tekitikkimist õppimas keegi Saaremaa tüdruk.

Enamasti aga kandusid Läänemaal ja Muhus oskused edasi siiski traditsioonilisel viisil, s. o. koduse õppimise või «üksteiselt vaatamise», aga ka oma küla või mõne kaugema meistri käest õppimise teel. Liisa Ööbik Lihula Kirikukülalt Tammiku talust jutustas: «Õppimist pole olnud. Silm näeb, mis õpetust seal vaja!» Oma tikkimistöö algusaastaid meenutades märkis Mari Plaamus Vigalast üsna lühidalt: «Mul oli and, tahtsin teha ja tegin.» Iseloomulik on Muhu käsitöömeistri Akilina Tarvise seletus: «Tikkimist sai vanematelt niisama vaadatud ja muudkui tehtud.» Teine Muhu tikkijameister Raissa Saaremäe, kellele väga meeldis näputöö, käis tikkimist õppimas oma onutütarde M. ja E. Keskküla juures. «Tegin omale kohe roositud kampsuni, hiljem ka muud tööd. Ema algul pahandas, sest talutööd oli vaja ka teha, alles abielludes hakkasin tasu eest õmblema.» meenutas ta. Õppimine ise oli üsna lihtne. Liine Äkelina Muhust Pädaste külalt rääkis: «Käisin õppimas Mäea Maria (Luht) juures. Tal mustrit ees polnud. Mulle joonistas seebiga mustrit teki peale, näitas piste ja ma hakkasin õmblema, teine tekk oli ees.»

²² EA 109, lk. 264 (Lihula).

²³ Iima õppimata osati teha vaid lihtsamaid käsitöid. Talunaised oskasid enamasti heegeldada ja ristpistes kanvaale tikkida, keerukamaid töid tegid inimesed, kes õmblejate juures olid õppinud plank- ja varspistes tikkimist. (Vt. KV 199, lk. 23 (Ambla).)

²⁴ Ambla köstri õde preili Breisberg näiteks oli tsaariajal üks agaramaid ilutikandite ja õmblustööde õpetajaid. Kuus kuud kestva õpetamise eest võttis ta 3 rubla. Paljud peretütred käisid tema juures oma kaasavara õmblemas. (KV 199, lk. 30 ja 31 (Ambla).)

²⁵ Maria Villik Varblast Massumetsa külalt meenutab, et Varbla laadal käinud keegi plüüšlillede tegemise vahendeid müümas ja õpetanud seda tööd.

²⁶ Vt. EA 86, lk. 154 (Otepää); 39, lk. 208 (Rõuge).

²⁷ EM A 561 : 21 (Tartu-Maarja).

²⁸ KV 199, lk. 40 (Suure-Jaani).

²⁹ Vt. näit. EA 109, lk. 263 jj. (Lihula).

³⁰ EA 49, lk. 299 (Lihula).

³¹ EA 49, lk. 305 (Lihula).

³² EA 109, lk. 261 ja 262 (Lihula).

Silmapaistvail meistreil oli õpilasi sageli hulgaliselt; mõnedki neist hakkasid hiljem omal käel tasu eest tikkima. Oma õpetajategevusest räägib Mõraski Liisu, kes osava käsitöötajana tegeles sellega juba noorpõlvest peale ning õpetas käsitöid paljudele Kirbla tüdrukutele: «Noores põlves polnud mul pühapäeva ega argipäeva. Ikka näitasin ja turkisin teistele.»³³ Odedel Mustkividel Lihula lähedal oli pikka aega rohkesti õpilasi, kes vajalikud oskused omandasid samal teel.³⁴ Nende õpilastest kujunes laiemalt tuntuks Lihula Vagivere külas elunev tikkija Mari Oosem. Mari Plaamusel Vigalast ja Leena Viitmannil Kullamaalt oli talvekuudel sageli 5–6 õpilast, mõni isegi 20–30 versta kauguselt. Tasu meister õpetamise eest tavaliselt ei võtnud, sest sageli aitasid õpilased tellitud tööd teha. Oma rohkearvulist õpilaskonda meenutades mainis Mari Plaamus: «Aitasid tööd edasi teha. Mõned tegid rämpsuga ka, selle pidi tagasi võtma.» Marie Kroll Vigalast õppinud tema juures aasta aega ning teinud hiljem M. Plaamuse hinnangu järgi «väga ilusat tööd». Kuulus Kullamaa meister Liisa Muru õppis pärast vallakooli aasta aega tikkimist Maria Viitmanni (Männiku Maria) juures Kullamaal, käies ainult vahetevahel kodunt leiba toomas. Hiljemgi on ta olnud oma õpetajaga pidevalt kontaktis.³⁵ Ka vaibatikkijal Marie Pikveril (Lääne-Nigula) oli mitmeid õpilasi. Neist üks, Aliide Taal, käis viis aastat tema juures õmblemas ning sai valmistikitud esemete eest tasugi. Tuntud Pärnu-Jaagupi käsitöömeister Mari Lill, kes tikkimiskohase oli omandanud ühelt tuttavalt neiuelt, õpetas paljudele ümbruskonna talutüdrukutele tikkimiskunsti.³⁶ Samal viisil andsid oma oskusi edasi teisedki silmapaistvamad Läänemaa ja Muhu tikkijad.

Käsitöömeistrite kujunemisele on olulist mõju avaldanud ka linnakäsitöö ja trükitud mustriäidiste leviku intensiivsus kohapeal. Mandri valdavas osas tõi käsitöölise ja talutütarde õppimine linnas ning mustri-trükiste lai levik endaga kaasa linnakäsitöö otsese mõju, nagu juba märkisime. Sellele vastavalt kujunes ümber ka kohalik maitse, mis sageli kõike linnamoelist pidas kauniks. See omakorda määras nõudmise suuna, mis sundis käsitöölisi enamasti sammu pidama linna moeüldistega, jälgima ja kopeerima moodsaide mustreid. See kõik jättis tikkijate omapoolseks loominguks vähe võimalusi. Siiski saavutati vaibatikanais mõnel juhul küllaltki omapäraseid tulemusi, mida soodustas ka mustrijooniste käest kätte levik. Eriti tuleb seda märkida Läänemaa ja Muhu kohta, kus linnamoe levik oli aeglasem ja kaudsem, trükitud mustriäidiseid leidis vähem ja traditsioonilisele rahvakunstile omane õppimismehhanism püsis visamalt. Selle tõttu kujunes siin iseladne kohalik stiil, milles omapoolsel loomingul oli väga suur osa ning kunstilised tulemusedki olid omapäraseid. Vajaliku vilumuse omandanud meistrid on lillmustreid koostanud ka ise, kasutades nii trükitud näidiste, postkaartide ja trükitud mustri-tekstiliide (rättide) kui ka looduslike lillede eeskujuna.³⁷ Oma fantaasiameelele tuginedes lõi oskajad meistrid kohapeal oma moe, mida hakati jäljendama ning mis kujundas kohaliku maitset. Kapitalismi arenedes tungis linnamoeline käsitöö üha rohkem ka maale, mille tulemusena siingi käsitöölised pikapeale omandasid üha rohkem moodsatele linnatikanadele omaseid jooni. Iga meistri loomingu piirid sõltusid mõistagi tema vaimsetest omadustest, andekusest, tema tikkimis- ja joonistusoskusest, värvimeelest ja fantaasiast.

*

XIX sajandi lõpul ja XX algul oli kuulsamaid elukutselisi vaibatikkijaid Läänemaal Lihula alevis elunev Marie Mustkivi, kes muide algatas ümbruskonnas levinud punaste väljaõmmeldud seelikute moe. Tema erkpunaseid pikas hõredas madalpiistes tikitud vaipu ja seelikuid iseloomustab õhuliselt hõre fantaasiarikas motiivistik ning põhjaga harmoneeruv värvikäsitlus. Mustkivi vaipadel, mida Läänemaal laialt tuntakse, on nurkadesse ja ääresse tikitud korrapärase raskusejaotusega suured stiliseeritud roosi-, astri- või nelgi-

³³ EA 49, lk. 487 (Kirbla).

³⁴ EA 100, lk. 288 (Lihula).

³⁵ KV 199, lk. 101 ja 102 (Kullamaa).

³⁶ KV 199, lk. 138 (Pärnu-Jaagupi).

³⁷ Vt. selle kohta lähemalt E. Kuigo, Lilltikandist eesti rahvakunsti 19. saj. lõpul ja 20. saj. algupoolel. Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXVI. Tallinn, 1972, lk. 129–138.

Foto 1. Madalpistes tikitud must sõidutekk. Tikkinud tundmatu Kullamaa meister 1915. aastal. Vigala, Avaste küla, Paivase talu. Autori foto 1969. aastast.

Foto 2. Madalpistes tikitud punane vooditekk. Tikkinud Marie Mustkivi 1902. aastal. Lihula, Peanse küla, Tõnise talu. Autori foto 1969. aastast.

Foto 3. Madalpistes tikitud kirsipunane vooditekk. Tikkinud Vilhelmine Jõgi 1915. aastal. Lihula, Äärenurga küla, Hiidlase talu. Autori foto 1969. aastast.

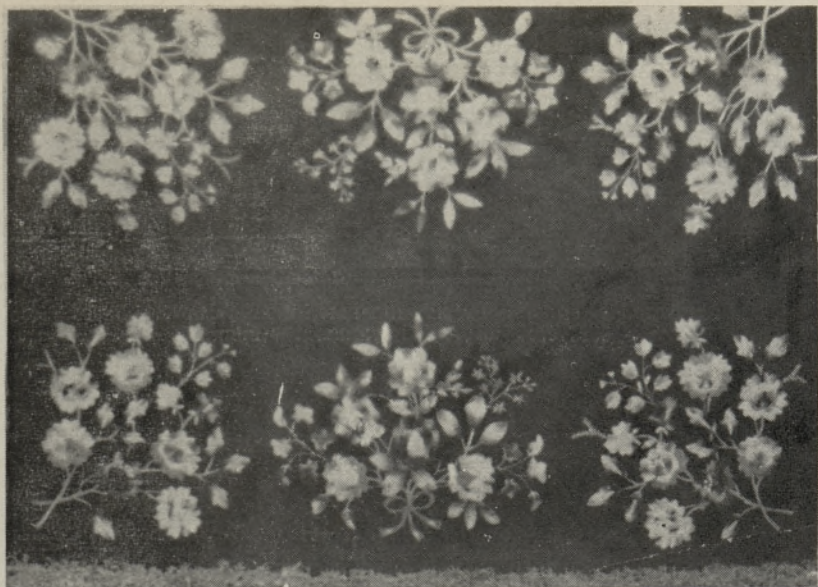

Foto 4. Kirjude lõngadega madalpistes tikitud must vooditekk. Tikkinud Mari Plaamus 1914. aastal. Vigala, Kurevere küla, Annuse talu. Autori foto 1969. aastast.

Foto 5. Tikkiija Marie Pikver omaenda tikitud vaibaga. Lääne-Nigula, Taebla vald, Nõmmküla, Männiku talu. Autori foto 1969. aastast.

Foto 6. Madalpistes tikitud roheline-roosa-oranži-kirsipunaselapiline vooditekk. Tikkinud Maria Keskküla 1916. aastal. Muhu, Soonda küla, Mihkli talu. Autori foto 1972. aastast.

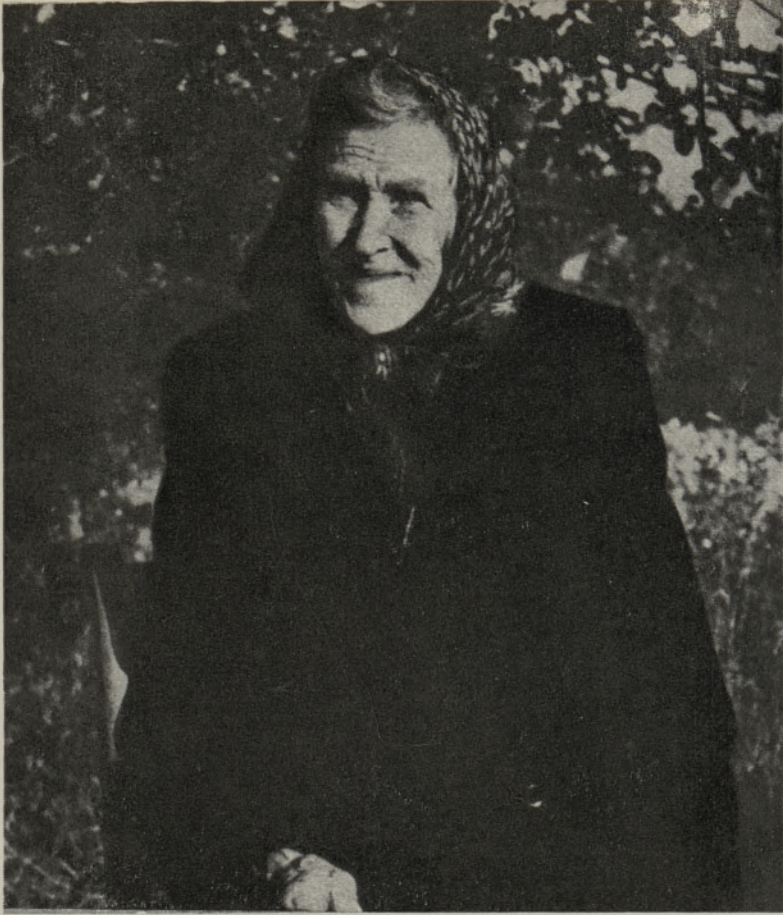

Foto 7. Tikkija Akilina Keinast Muhust. Autori foto 1972. aastast.

Foto 8. Madal- ja täitepistes tikitud sinine vooditekk. Tikkinud Akilina Keinast 1925. aastal. Muhu, Kallaste küla, Pärdi talu. Autori foto 1969. aastast.

Foto 9. Tikkija Raissa Saaremäe Muhust. Autori foto 1972. aastast.

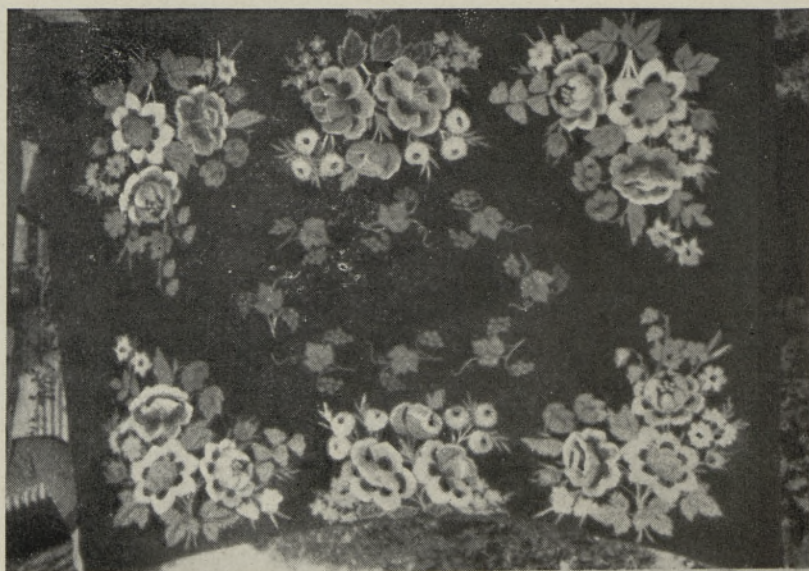

Foto 10. Madal- ja täitepistes tikitud pruun vooditekk. Tikkinud Raissa Saaremäe 1935. aastal. Muhu, Soonda küla, Kaigu-Tähvena talu. Autori foto 1969. aastast.

õied, mida ümbritsevad mitmekesised lehed, kibuvitsapungad ja väikeõied, mille tulemusena on tekkinud ühtlane lai raamiv kaunistus (foto 2). Kogu vaiba kompositsiooni seob ühtseks tervikuks keskvälja õrn pärg, mille keskel paikneb sihvakas monogramm. Pärast M. Mustkivi lahkumist Lihulast Pärnusse käesoleva sajandi esimesel kümnendil vaibus Läänemaal pikapeale ka tema isikupärane tikandikunst.

XX sajandi esimese kümnendi lõpul võidab siin uus, harmoonilise looduslähedase värvi- ja vormikäsitlusega tikand, mille loojateks olid Lihulas Alaküla Äärekülas Kure saunas elanud väljapaistvad tikkijad õed Vilhelmine Jõgi (1878—1937) ja Marie Ell. Otse loodusest võetud pojengide, kibuvitsaõite, maarjalilled, maikellukeste, murtudsüdamete, sireliõite, meelespealilled, kannikeste või maasikate ning kadaka- ja kuuseokste järgi on nad loonud isesuguseid nõrgalt stiliseeritud lamepindseid lillmustreid. Kirsipunastele vaipadele on lilled nende loomulikke värve jäljendavate värvilõngadega tikitud tihedas korrapärasel madalpistes suurte sümmeetriliste kimpudena nurkadesse ja äärealale ning väiksemate õiekogumitena keskväljale. Nii kimpudesisese kui ka kimpudevahelise sümmeetria tõttu mõjub kogu liigendatud kaunistus selgena ja harmoonilisena (foto 3). Vaipade dekoratiivsust suurendavad põhjaga kooskõlas olevad värvilised hegeelpitsäärised. See looduslähedane ornament hakkas 1920-ndail aastail asenduma trükitud mustritelt kopeeritud naturalistliku lillkirjaga.

Tikkija Vilhelmine Jõgi Lihulast.

Läänemaa talunaised olid oma vaipu esialgu lasknud tikkida peamiselt Lihula meistritel, XX sajandi teisel kümnendil aga löi siin õitsele juba kohalike meistrite vaibakunst. Nii kujunes Vigalas ja Kullamaal välja kirjude lõngade värvivaheldusele ülesehitatud tugevasti stiliseeritud tikand, mille kohapealseid algatajaid pole õnnestunud kindlaks teha. Teame vaid, et palju taoliste lillkirjadega vaipu on tikkinud Vigalas Päärdu külas Haagi saunas elanud kuulus meister Mari P l a a m u s (1883—1970). Tema dekoratiivset värvivaheldust jälgivais tikandis, milles sujuvalt vahelduvad korrapärasel eri pikkusega madalpistes, domineerivad pehmete piirjoontega avatud õied, mitmekihilised pungad, väikesed lehed ja palju muud taolist. Mustal põhjal selgesti esilekerkivad kirevad kimbud ja lillepõõsad paiknevad kas vaiba kahel äärealal kolmikrühmana (foto 4) või keeruka liigendatud raamina.

Kullamaa meistrite töödes on see tikkimislaad omandanud sageli teised vormid. Siin esineb tugevasti stiliseeritud äärmiselt dekoratiivsete, kuid jäigavormiliste ja lamepindsete tikandite kõrval ka pehmevormilist looduslähedast käsitlust. Eriti kunstipärasel on ühe tundmatu Kullamaa meistri suurte punaste, õrniniste ja roosade õitega (moonid läbilõikes) kahepoolsel madalpistes tikitud vaibad (foto 1).

Käesoleva sajandi kolmandal kümnendil löi oma isikupärase, võrdlemisi ühelaadse lamepindsete jääkade lilledega vaibatikkandite variandi Lääne-Nigulas Nõmmküla Männikul elav meister Marie P i k v e r (sünd. 1893. a., foto 5).

Läbinud mitmed omapärasel arenguastmed tugevalt stiliseeritud naturalistlikuni, on Muhu äärmiselt lopsakas, keeruline ja haruldaselt fantaasiarikas vaibatikand nii mitmekesine ja sealseid väljapaistvaid meistreid nii arvukalt, et siinkohal peatume vaid mõnel

Tikkija Mari Plaamus Vigalast. Autori foto 1969. aastast.

kõige üldisemal tikandisuunal ja neid viljelnud meistritel. Et lillkirjadega tikkimise mood oli Muhusse levinud Lihula kaudu, siis valitses siin esialgu, s. o. käesoleva sajandi teise kümnendi algul, lihulapärane tikkimislaad. Peagi aga kujundasid kohapealsed meistrid sellest lähtudes täiesti eriilmelise dekoratiivse, tugevalt stiliseeritud motiivistikuga stiili. Nõrga detailiseerituse ja viimistlematuse tõttu on need abstraktsed ja suurevormilised tikandid esialgu sageli veel kohmakasprimitiivse joonekäsitlusega, kuid väga hea värvi-tunnetusega. Taolisi kohmakavormilisi fantaasiaküllase motiivistikuga pimestavalt kirevatoonilisi tikandeid on oranžidele või kirjulapilistele vaipadele tikkinud Muhu esimesed vaibaroosijad, ühtlasi selle uue laadi algatajad, Leeskopa külas elanud õed Erina (1880—1919) ja Maria Keskküla (1877—1922). Veidi hiljem on sama laadi omandanud Soonda külas elanud meister Maria Soond (1883—1968). Nende meistrite lillkirjad muutusid peagi joonistustehniliselt täiuslikumaks, mistõttu tikandis võidab peenema detailitöötlusega jõuline värvi- ja vormistilisatsioon (foto 6). Kontrastsete värvikombinatsioonide kõrval suurendab tikandite dekoratiivsust ainult Muhu vaipadele omane suur- ja väikevormide äärmine lopsakus. Kuigi vaibad on lilli kuhjaga täis tikitud, valitseb ülesehituses kindel liigendus: domineerivale keskväljamotiivistikule vastavad nurkades ja äärealal sümmeetrilise paigutusega kimbud.

Sellesse mõnevõrra raskeilmelisse lopsakasse stiliseeritud tikandilaadi ilmuvad umbes 1920. aasta paiku pisut looduslähedasemad suunad. Lamepindsete lillede kõrvale ilmuvad õied, mis perspektiivi rõhutavad valguse-varju või heleda-tumedaga, ja mille looduslikud eeskujud on juba määratavad: suured kibuvitsaõied, karikakrad, kellukad, hernelilled, sirelid, aga ka marjad ja linnud. Lopsakate paljuõieliste lillkogumite kõrval esinevad nüüd sageli ka kerged oksad või kimbud. Värvikäsitluses püsib dekoratiivsust ja kontrasti taotlev suund, kuid ülesehituses on nüüd pearõhk rohkem sümmeetrilise liigendusega ääredekoorigil.

Mitmed Muhu tikkijad, nagu Ekaterina Noot Rootsivere külas, Erina Grünthal Linnuse külas ja Akilina Tarvis Lõetsa külas, on rohkesti jäljendanud ja ümber kujundanud lillelisi rätikumustreid, luues peene ning keeruka detailitöötlusega sügavalt looduslähedasi vaibatikandeid. Valguse-varju ja perspektiivi toonitamisega on sageli saavutatud dekoori plastiline ilme, mida süvendavad üksteise vahele kaduvad lühikesed täite-

pisted (hääbepisted). Üldse muutub Muhu vaibatikandite värvi- ja vormikäsitlus üha enam looduslikke lilli jälgivaks (vt. näit. foto 8). 1920-ndate aastate teisel poolel võidabki nõrgalt stiliseeritud looduslähedane tikandilaad, milles torkab silma lillede suur mitmekesisus ja rohkus. Esialgu valitseb veel õite ja lehtede lopsakus, mis hakkab pikkamööda asenduma suur- ning väikevormide kontrastsema vaheldumisega, väikeõite rägastiku ja selles esinevate üksikute suurte õitega. Endise liigendatud raamkompositsiooni kõrvale ilmub ühtne raamkompositsioon. 1930-ndail aastail valitsevad Muhu meistrite tikandis juba naturalistliku ilmega lillmusterid (vt. näit. foto 10). Neil aastail paistavad Muhu arvuka tikkijaskonna hulgas eriti silma andekad meistrid Akilina Keinast (sünd. 1907. a.) Külasema külas (foto 7) ja Raissa Saaremäe (sünd. 1891. a.) Liiva külas (foto 9). Juba 13-aastaselt tikkima hakanud A. Keinasti nõrgalt stiliseeritud või natuuri jälgivaid plastilise ilmega vaipu iseloomustab rikas ja dekoratiivne motiivistik, julge vormikäsitlus, harmooniline ülesehitus ning hea tikkimisoskus (foto 8). R. Saaremäe vaibatikandid on küll väiksemavormilise motiivistikuga, kuid fantaasiarikkad ja väga mitmekihilise ülesehitusega. Eriti dekoratiivsed on tema 1930-ndail aastail valminud tikandid, milles valitsevad lopsakad naturalistlikud lillmusterid (foto 10).

Käsitöömeistrite loodud mustrid levisid kopeerimise või jäljendamise teel käest kätte. Sageli on elukutselised tikkijad vaipadele tasu eest mustreid peale joonistanud, mille järgi talunaised neid tikkisid. Jäljendamisel on rahvas siiski püüdnud ka ennast avaldada ning loonud ikka midagi uut. Rahva vaibaloomingus esinevad rohked mustriversioonid. Seoses käsitöölise osatähtsuse suurenemise ja koduse käsitöö taandumisega võib märgata ka mõningaid vaibakirjade standardiseerumise tendentse.

Oma tööd tegid tikkijad enamasti tellimise peale, mitte müügiks. Tellimused võeti tavaliselt vastu kodus, kus toimus ka tikkimine. Mõned Lihula ümbruses töötanud meistrid on tööd sageli vastu võtnud alevis. Alaküla Äärekülas elava Juuli Metsali mälestuste järgi olevat muhulased oma tellimusi käinud andmas talvekuudel, valmistikitud tekid aga viinud ära alles järgmisel talvel. Harva on (Leena Viitmann, Raissa Saaremäe jmt.) õmblejate kombel käidud tikkimas tellijate juures kodus. Karuse tikkija Liine Valdre meenutas, et 1920-ndate aastate algul käinud ta Mõisakülas, Kõerus, Ulastes ja mitmel pool mujal «mitmed talved õmblemas pruutidele tekke». Muhus on väiksemaid tekstiilesemid, nagu tänusid ja pätte, tikitud ka poodides müümiseks.³⁸ Suure Isamaasõja ajal see isegi mõnel määral elavnes. Nagu jutustas Jelena Kindel Kallaste külast, teinud ta saksa fašistliku okupatsiooni ajal hulgaliselt tikitud pätte ning müünud neid kaupluses 4—5 marka paar. Ta lisas: «Sel ajal tehti palju neid ja müüdi.» Raissa Saaremäe mälestuste kohaselt olevat ta 1930-ndail aastail tikkinud kohalikule kirikuõpetajale Schulzile üle 30 pätipaari, mis kõik läinud Saksamaale.

Silmapaistvate tikkijate tööd levisid üsna laialdaselt, eriti Läänemaal. Sajandivahehusel näiteks viidi Lihula meistri Marie Mustkivi tikitud vaipu peale Lihula ning Kirbla ka Martnasse, Vigalasse, Kullamaale, Märjamaale, Karusele ja Muhusse. Ka Marie ja Vilhelmine Jõgi tikkisid vaipu peale Lihula ning Kirbla Martnasse, Vigalasse, Karusele ja Muhusse. Kirbla meistri Anna Laurik-Enni tikitud vaipu tunti ka Kullamaal, Pärnu-Jaagupi tikkija Mari Lille töid aga Vigalas. Elukutseliste tikkijate arvu suurenedes ahenes nende tööde leviku piirkond käesoleva sajandi teisel kümnendil. Nii näiteks tikkis Mari Plaamus peamiselt Vigalase, Leena ja Maria Viitmann Kullamaale, Liisa Muru Kullamaale, vähesel määral ka Märjamaale, Martna meistrid Elisabeth Ounapuu ja Maria Geartmann aga Martnasse ja Lääne-Nigulasse. Mõnede meistrite tööde levik oli veel 1920-ndailgi aastail üsna laialdane. Marie Pikver näiteks tikkis Lääne-Nigula kõrval Martnasse, Ridalasse, Kullamaale, mõned vaibad isegi Hiiumaale. Liine Valdrelt telliti töid enamasti Lihulast, kuid ka Karuse küladest. Audru meistrit Jelizaveta Maipuult ka Kihnust. Muhu silmapaistvad meistrid on oma lähema ümbruse külade kõrval sageli tikkinud kogu saarele, mõned isegi mandrile.

³⁸ EA 48, lk. 391 (Muhu).

*

Tikkimine oli üsna töömahukas, keeruline ja aeganõudev, seda raskendasid halvad töötingimusedki. Tikiti ju enamasti pimedatel talvekuudel lambitule valgel. Töö-kestus sõltus ornamendi iseloomust, selle rikkalikkusest, muidugi ka meistri võimetest. Mari Plaamus näiteks õmbles kuue õiekimbuga vaipa nädal või rohkem, sest «raske oli teha talvel lambitule valgel». Teine Vigala meister Ann Ervin, kes on tikkinud tunduvalt vähem vaipu, kulutas ainult ühe nurgamotiivistiku õmblemiseks kolm päeva. Lihula õmbleja Liisa Ööbik tikkis suurt vaipa umbes kaks nädalat ja sedagi vaid juhul, «kui pidevalt sai töö juures olla».³⁹ Kullamaa meistril Liisa Murul aga kulus ühe sõiduvaiba õmblemiseks keskmiselt ainult viis kuni kuus päeva.⁴⁰ Marie Pikver Lääne-Nigulast tikkis oma hõredate lillekimpude ja keskse pärgdekooriga voodivaipa terve nädala, sõidutekke aga kolm kuni neli päeva. Meister ise meenutas oma tööd järgmiselt: «Hommikul kell neli alustasin, valgeks jõudsin ühe roosi valmis. Ega päris kogu aeg ei saanudki turkida, vahepeal jalutasin. Sõin ikka püsti, ei võinud nii palju istuda.» Muhu suurte ornamendirohkete vaipade tikkimine oli veelgi aeganõudvam. Isegi Akilina Keinast kulutas oma meisterlikkuse tipul ühe vaiba tikkimisele kolm nädalat. Raissa Saaremäe jõudis ühe talve jooksul tikkida ainult kaheksa voodivaipa.

Kapitalistliku kaubamajanduse arenedes hakkas elukutseliste tikkijate töötasud domineerima raha. Selle kõrval püsis siiski isegi sajandivahetusel ja hiljemgi naturaaltasu, mis elustus eriti rasketel sõja-aastatel.⁴¹ Naturaaltasust vilja ning mitmesuguste toiduainete näol olid eriti huvitatud maata või väheste maaga tikkijad. Nii on Mihkli meistrile saunik Poliine Viikbergile enamasti tasutud toiduainetes, lisades vähesel määral ka raha.⁴² Lihula tikkija saunik Mari Oosem on rahale eelistanud vilja, võttes seda ühe vaiba tikkimise eest umbes 2 puuda. Maria Geartmann, kes elas Martnas Utto küla Rannapõlde kolmევაკამალისel kohal, võttis tikkimise eest alati tasu toiduainetes. Ka Varbla saunikud Liisa Sternfeldt ja Liisa Krimm, väikemaapidaja Liisu Silm Märjamaalt, Otilie Kask Vormsilt ja paljud teised võtsid veel 1920.—1930-ndail aastail tasu ainult kartuli, jahu, tangude, liha ja teiste toiduainete näol. Raissa Vaher Muhu Oinakülalt võttis vaiba tikkimise eest 40 kg rukist, Akilina Saar Raegmaa külast aga neli naela villu jne. Vaipade tikkimise eest on puhuti tasutud ka tööga. Nii on Muhu taluperenaine Mare Soond oma tikandite eest nõudnud tasuks kangakudumist, ketramist või põllutööd.

Rahva mälestusteadete järgi on vaiba tikkimistasusse sageli arvestatud ka kulutused materjalile, mille meistrid ise muretsesid. Seetõttu kõikus töötasu suurus käesoleva sajandi esimestel kümnenditel 2—7,5 rbl. vahel. Tikkimistöö üksi maksis ainult 2—3 rbl.⁴³ Marie Mustkivi näiteks sai vooditeki (foto 2) eest tavaliselt 2, eriti suure eest 2,5 rbl., sõiduteki eest aga ainult 1,5 rbl.⁴⁴ Vigala meister Mari Plaamus võttis tööraha vastavalt lillekimpude arvule: üks kimp maksis 50 kop. Seega sai meister kuue kimbuga voodivaiba (foto 4) eest 3, nelja kimbuga sõiduteki eest aga 2 rbl. Kui vaiba keskele oli ömmeldud veel lopsakas pärg, oli tööraha 3,5 või 4,5 rbl. Enamasti maksti vaipade tikkimise eest nii Läänemaal kui ka Muhus 3 rbl. Kui mälestusteadetes märgitakse töötasu suurusena 5 rbl., on sellesse ilmselt arvatud ka lõnga hind. Ainult kahepoolse õmbluse puhul ulatus töötasu 4—5 rublale. Üldse on meistrid töötasu pidanud liiga madalaks.

Töötasu ei tõusnud ka 1920.—1930-ndail aastail. Nii maksti Lääne-Eestis tiheda, rikkaliku ornamendiga vaiba tikkimise eest 9—10 kr.⁴⁵, hõredamate kirjadega vaipade tikki-

³⁹ EA 109, lk. 263 (Lihula).

⁴⁰ KV 199, lk. 104 (Kullamaa).

⁴¹ Vt. EA 109, lk. 259 (Lihula).

⁴² KV 199, lk. 92 (Häädemeeste).

⁴³ Ka põimtehnikas vaipade kudumine maksis sajandivahetusel 2,5 ja 5 rbl., sõltudes vaiba suurusest. Sõiduki istmeteki kudumise eest maksti tavaliselt 3 rbl., põlvedepealse teki eest aga 5 rbl. (Vt. EM A 474 : 3 (Vigala), A 560 : 613 (Martna), A 565 : 827 (Jüri); EA 24, lk. 678 (Jõelähtme); 76, lk. 205 (Jüri).)

⁴⁴ EA 49, lk. 305 (Lihula).

⁴⁵ KV 199, lk. 138 (Pärnu-Jaagupi).

mise eest aga 7—8 kr. M. Pikver Lääne-Nigulast sai oma hõredate lillekimpudega voodivaipade (foto 5) tikkimise eest ainult 6 kr., väikeste sõidutekkide tikkimise eest aga 4 kr. Uuemad, naturalistliku motiivistikuga tihedate lillekimpudega vaibad olid tunduvalt odavamad — 5 kr. Muhu suurte ornamendirohkete vaipade tikkimise tasu kõikus 10—12 kr. piires. Raissa Saaremäe ja Akilina Keinasti vaipade eest, mis olid eriti tiheda ja rikkaliku ornamendiga (foto 8), maksti isegi 13—16 kr. Ka ristpistes tiheda õitepärga tikkimise eest saadi kuni 15 kr. Hõredama ornamendiga tikandid tulid odavamad — 8—10 kr. Muhu meister Maria Luht, kes oli vanem inimene, tahtis töö ja leiva kindlustamiseks rohkem jõuda, mistõttu ta tikkis hõredamaid lillkirju, võttes nende eest ainult 5 kr.

Nende andmete põhjal võime umbkaudu välja arvestada vaibatikkijate aastasissetuleku. Nädalas tikkis meister valmis väiksema vaiba, mille eest sai käesoleva sajandi esimestel kümnenditel 1,5—2 rbl. Suurema vaiba tikkimiseks, mille eest saadi 3—4 rbl., kulus umbes paar nädalat. Kui oletada, et tikkimistööd jätkus aasta läbi, oleks vaibameistri aastasissetulek moodustanud 72—96 rbl. Samal ajal oli keskmine maatöölise aastapalk meestel 75—100 rbl., naistel 40—60 rbl.⁴⁶ Seega ületas vaibatikkija aastasissetulek heal juhul põllutöölise oma, kusjuures ei tohi unustada, et viimane töötas peamiselt suvisel põllutööhooajal. Ainult talvel töötava tikkija teenistus oli 36—48 rbl.

Võttes 1920.—1930-ndail aastail tikkija keskmiseks kuuteenistuseks 13—16 kr. (silmapaistev vaibameister sai kolmenädalase töö eest 10—13 kr.), saame tema aastasissetulekuks 156—192 kr. Heal juhul võis töötasu tõusta kuni 240 kroonini aastas. Marie Pikver Lääne-Nigulast näiteks, kes paari nädala jooksul tikkis kaks erineva suurusega vaipa, milledest ühe eest sai 4 ja teise eest 6 kr., teenis kuus kuni 20 kr. Võrreldes teiste tekstiili alal töötavate maakäsitöölisega, oli vaibatikkijate keskmine teenistus aastas tunduvalt madalam. Nii oli kangrute, silmkudujate ja õmblejate keskmine aastasissetulek 1937. aasta majandusloenduse andmeil vastavalt 337, 242, 289 kr.,⁴⁷ alevites ja linnades veelgi suurem.⁴⁸ Näeme, et külakehvistu hulgast võrsunud elukutselised tikkijad suutsid endale tikkimisega tagada vaid minimaalse elatuse, ja sedagi ainult juhul, kui tööd jätkus aasta läbi. Nagu juba eespool märgitud, oli neile tikkimine muude käsitööde või põllutööde kõrval siiski rohkem lisaissetuleku allikaks.

*

Läänemaa ja Muhu omapärane värvirõõmus ja fantaasiaküllane lilltikand on vaid üks kohaliku rahvakunsti hilise arenemise silmapaistvaid tulemusi. Kapitalismi tingimustes läbisid siinse rahvakunsti teisedki harud mitmed omapärased arenemisetapid. Edasiviijaiks on siingi kahtlemata olnud elukutselised käsitöölised. Nende, eriti kangrute, silmkudujate, Muhus ka fütöömeistrite tegevus vajaks edaspidi süvendatud uurimist. See aitaks veelgi paremini lahti mõtestada kohaliku rahvakunsti hilise õitsengu põhjusi.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloo Instituut

Toimetusse saabunud
3. X 1972

⁴⁶ Vt. Eesti NSV ajalugu, II, lk. 466.

⁴⁷ Vt. Käsitööstus, tab. 10, lk. 45.

⁴⁸ Näiteks oli kangrute, silmkudujate ja õmblejate keskmine aastateenus alevites 503, 364, 364 kr., linnades vastavalt 357, 470, 459 kr. (Sealsamas.)

Э. КУИГО

ЛЯЭНЕМААСКИЕ И МУХУСКИЕ ВЫШИВАЛЬЩИЦЫ ПОКРЫВАЛ
В КОНЦЕ XIX — НАЧАЛЕ XX В.*Резюме*

Социально-экономические изменения во второй половине XIX в. вели к угасанию старого народного ремесла. Под влиянием городской культуры оно все больше заменялось явлениями искусства межнационального характера. В сельской местности появились ремесленный комплекс с новыми материалами, техническими приемами и орнаментом.

Самыми замечательными образцами народного искусства стали покрывала для саней и кровати, использовавшиеся в торжественных случаях. Эти вышитые покрывала имеют подчеркнuto декоративный вид, их рисунки исполнены с большой фантазией, многоцветны и ярки (фото 1). На одноцветных шерстяных покрывалах крестом, гладью и стебельчатым швом яркими мягкими шерстяными нитками вышиты романтические, перевязанные лентами смешанные букеты цветов, венки, нежные веточки, модные мотивы якоря и сердца, монограммы, даты и т. д.

Можно заметить определенные очаги распространения нового цветочного орнамента, что указывает на активное творчество отдельных мастериц-вышивальщиц. Как в раннем народном искусстве, так и здесь находит подтверждение тот факт, что народное искусство как художественное творчество развивают мастера. В статье на основе главным образом собранных автором материалов дан подробный обзор работы вышивальщиц Ляэнемаа и о. Муху, так как именно здесь в результате творческого переосмысления модных цветочных узоров появился новый своеобразный орнамент.

Еще в условиях господства натурального хозяйства в деревне робатали опытные ремесленники, но их роль была невелика, так как при доминировании домашнего ремесла ремесленные изделия не пользовались большим спросом. Лишь во второй половине XIX в., в условиях присущего начальному этапу развития капитализма оживления ремесла и его быстрой дифференциации возник особый слой ремесленников (швеи, вышивальщицы и др.).

Данные переписи населения 1881 г. (табл. 1) и хозяйственной переписи 1937 г. (табл. 2) показывают, как в начальный период капитализма в результате затухания домашнего ремесла и развития денежного хозяйства количество сельских ремесленников росло, а затем под влиянием дальнейшего развития капиталистической промышленности вновь уменьшилось. Обращает на себя внимание, что в 1881 г. среди занятых текстильными ремеслами было больше всего «рукодельниц» (среди них, видимо, много и вышивальщиц), причем распределялись они по Эстонии неравномерно. Интересно, что наряду с районами, наиболее подверженными городским влияниям (Северная Эстония, Тартумаа), их особенно много в Ляэнемаа. Значение вышивальщиц увеличивалось в Ляэнемаа, а позднее и на о. Муху, особенно начиная с рубежа столетий (карты 1, 2), где в условиях сохранения домашнего ремесла под влиянием импульсов моды возрос спрос на вышитые изделия и в результате появился многочисленный слой мастеров. В 1937 г. же во всей Эстонии зарегистрированы лишь отдельные вышивальщицы.

Вышивальщицы, родившиеся в конце XIX в. и начале XX в., происходили, как впрочем и большинство ремесленников, из семей малоземельных крестьян, бобылей или семей ремесленников. Наряду с этим на выбор этой профессии часто влияло и плохое здоровье. Большая часть этих сельских ремесленников в период капитализма оставалась связанной с земледелием: летом они возделывали свой маленький участок или занимались различными случайными сельскохозяйственными работами. Но все же было довольно много мастеров, живших только за счет своего ремесла, причем нередко кроме вышивания они занимались плетением кружев, вязанием, шитьем и т. д. Ляэнемааские и мухуские мастера в период повышения спроса на вышивки занимались все же преимущественно вышиванием.

Выходцам из городского ремесленничества приходилось обучаться специально новым приемам вышивания. В отличие от преобладающей части эстонских сельских вышивальщиц, которые обучались искусству вышивки за плату в городах, местечках, реже у сельских ремесленников, вышивальщицы Ляэнемаа и Муху приобретали новые навыки самостоятельно или же заимствовали их друг у друга. Народному искусству вышивания обучали и местные или жившие подальше мастера. Именно этот, близкий традиционному народному искусству механизм обучения вместе с косвенным распространением городского ремесла и печатных узоров привел к возникновению своеобразного местного стиля. В нем очень большое значение имело собственное творчество вышивальщиц, их духовные качества (фантазия, умение рисовать, способность к комбинированию расцветок) и опыт. Самыми известными мастерами вышивки в Лихула были Марие Мусткиви (фото 2), Вильгельмина Йыги и Мария Ээль; в Вигала — Мари Плаамус; в Ляэне-Нигула — Марие Пиквер (фото 5); на о. Муху — Эрина и Мария Кесккюла (фото 6), Мария Соонд, Екатерина Ноот, Акилина Кейнаст (фото 7, 8), Раисса Сааремяэ. (фото 9, 10) и др.

Вышивальщицы работали главным образом на заказ, а не на рынок, причем обслуживаемый выдающимися мастерицами ареал охватывал несколько приходов. Вышивание само по себе было трудоемкой, сложной и долгой работой (на вышивание одного покрывала требовалось 1—3 недели). Несмотря на трудоемкость, стоимость работы была сравнительно низкой (на рубеже столетий вышивание одного покрывала стоило 2—3 руб., в 1920—1930-е годы — 6—12 крон). Мастера из деревенской бедноты могли вышиванием обеспечить себе прожиточный минимум лишь в том случае, если работы хватало на весь год (годовой доход вышивальщиц покрывал на рубеже столетий достигал примерно 72—96 руб., у тех, кто вышивали только зимой, — 36—48 руб.; в 1920—1930-е годы доход был 156—192 кроны — тем самым ниже, чем у других мастеров по текстилю). Вышивание оставалось все же больше дополнительным источником дохода.

Хотя мастера-вышивальщицы встречались по всей Эстонии, только в Ляэнемаа и на о. Муху возник своеобразный, богатый расцветкой и формами цветочный вышитый орнамент, чему способствовали многие факторы. По причине слабого развития капиталистических отношений и медленного процесса урбанизации домашнее ремесло здесь долго сохраняло существенное значение в жизни деревни. Значительно дольше сохранялись и старинные традиции народного искусства. В условиях капитализма местное народное искусство прошло еще несколько своеобразных этапов развития. Вместе с тем здесь в отличие от замкнувшихся во многих отношениях о. Кихну и Сетумаа сильнее ощущалось влияние городских импульсов. В Ляэнемаа главным распространителем новшеств было местечко Лихула, от которого почти концентрическими кругами шло распространение новшеств на благоприятные для ремесла окраины. В сферу влияния Лихула входил и о. Муху. Но так как здесь влияние нового было слабее, косвеннее и запаздывало, то вследствие нехватки узоров на месте было больше возможностей для творческой переработки влияний. В этих благоприятных условиях в Ляэнемаа и на о. Муху нашлось много энергичных женщин, которые в порядке индивидуального начинания создали своеобразный цветочный стиль. Продолжая традиционное ремесло, эти талантливые мастерицы под влиянием моды постоянно изменяли привычную манеру вышивки. Таким образом они внесли ценное дополнение в сокровищницу народного искусства.

Институт истории

Академии наук Эстонской ССР

Поступила в редакцию

3/X 1972

E. KUIGO

DECKENSTICKEREIEN GEGEN ENDE DES 19. UND ZU BEGINN DES 20. JH. IN LÄÄNEMAA UND AUF DER INSEL MUHU

Zusammenfassung

Infolge der eingetretenen sozial-ökonomischen Änderungen begann in der zweiten Hälfte des 19. Jh. das Absterben der alten volkstümlichen Handarbeit. Unter dem Einfluß städtischer Kultur wurde sie nach und nach von den neuen, internationalen Kunsterscheinungen verdrängt. Auf dem Lande entstand ein vollkommen neuer Handarbeitskomplex mit neuen Stoffen, neuer Technik und neuen Mustern.

Die bei feierlichen Angelegenheiten benutzten Schlitten- bzw. Wagen- und Bettdecken entwickelten sich zu hervorragenden Beispielen der volkstümlichen Kunstschöpfung. Diese Decken sind ausgesprochen dekorativ, mit reichen, phantasievollen Motiven, leuchtend bunt und farbenfroh (Abb. 1). Einfarbiger Wollstoff ist mit üppigen, von Bändern umfaßten romantischen Blumensträußen, Kränzen, Girlanden, zarten Zweiglein, modischen Herz- bzw. Ankerornamenten, Vögeln, Monogrammen, Jahresdaten usw. im Kreuz-, Flach- und Stielstich reich bestickt; zum Sticken wurde weiches, grellfarbiges Wollgarn benutzt.

Verfolgt man die Verbreitung der neuen Blumenstickereien, so können bestimmte Entstehungszentren beobachtet werden, die auf das Schaffen von Meisterstickerinnen hinweisen. Genau wie in der früheren Volkskunst, so findet auch hierin die Tatsache Bestätigung, daß die Volkskunst im Sinne des künstlerischen Schaffens von Meistern dieser Art weitergetragen wird. In diesem Aufsatz wird auf Grund der hauptsächlich von der Verfasserin gesammelten Angaben die Tätigkeit der dörflichen Stickerinnen in den Bezirken von Läänemaa und Muhu besonders aufmerksam verfolgt, da gerade hier die modischen Blumenmuster im Geiste der schöpferischen Neugestaltung umgearbeitet wurden, so daß eine originelle neuartige Blumenstickerei entstand.

Schon in den Verhältnissen des naturalwirtschaftlichen häuslichen Handwerks gab es in den Dörfern Handarbeiterinnen, deren Bedeutung aber ziemlich gering war, da es

doch keine große Nachfrage gab. Erst in der zweiten Hälfte des 19. Jh., dank dem Wiederaufleben der Handarbeit in den Verhältnissen des beginnenden Kapitalismus und durch die Trennung der einzelnen Handgewerbe, kam es zur Bildung einer speziellen Schicht von Handarbeiterinnen (Näherinnen, Stickerinnen usw.), welche die angestiegene Nachfrage befriedigten.

Die Ziffern der Volkszählung von 1881 (Tab. 1) und der Wirtschaftszählung von 1937 (Tab. 2) reden davon, daß im Anfangsstadium des Kapitalismus und als Resultat des Rückganges der häuslichen Handarbeit sowie infolge der sich entwickelnden Geldwirtschaft, die Zahl der ländlichen Handarbeiterinnen zunahm, bis sie von der kapitalistischen Industrie allmählich wieder zurückgedrängt wurden. Auffallend ist, daß in 1881 die sog. «Nadelarbeiterinnen» die Mehrzahl der Textilarbeiterinnen bildeten (unter ihnen gab es wahrscheinlich auch viele Stickerinnen); doch waren sie über das ganze Land ungleichmäßig zerstreut. Es ist interessant zu vermerken, daß neben den Gebieten aktiver Einstrahlung der städtischen Kultur (Nordestland, Tartumaa), die «Nadelarbeiterinnen» besonders zahlreich in Läänemaa vertreten waren. Seit der Jahrhundertwende vergrößerte sich die Zahl der Stickerinnen insbesondere in Läänemaa, später auch in Muhu (Karte 1, 2). Im Zusammenhang mit der Erhaltung der alten Handarbeitstraditionen stieg hier unter dem Einfluß der neuen Modeimpulse die Nachfrage nach Stickereien an, so daß sich hier eine zahlreiche aus Meisterstickerinnen bestehende Gesellschaftsschicht herausbildete. In 1937 konnten in ganz Estland nur noch einzelne Stickerinnen registriert werden.

Die gegen Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jh. geborenen Stickerinnen stammten, wie die meisten Dorfhandwerker, aus Familien von Kleinbauern, Kättern oder Handwerkerkern. Außerdem hat der schlechte gesundheitliche Zustand des öfteren den Beruf der Stickerin ergreifen lassen. Im Kapitalismus pflegte ein großer Teil dieser ländlichen Handarbeiterinnen ihre Beziehungen zur Landarbeit weiter. Man bebaute sein Stückchen Land oder beschäftigte sich gelegentlich mit verschiedenen Landarbeiten. Die Hochsaison der Handarbeit bildeten die Wintermonate. Allerdings gab es auch ziemlich viel Meisterinnen, die sich durch Handarbeit allein ernährten; des öfteren war das Sticken nur eine der vielen Handarbeiten, wie z. B. das Häkeln, Stricken, Nähen usw. Allerdings beschäftigten sich die Meisterstickerinnen von Läänemaa und Muhu in der Hochperiode des Stickens meist nur mit Stickarbeit.

Die neuen, aus den Städten stammenden Kenntnisse der Stickarbeit mußten speziell erworben werden. Im Gegensatz zu der Mehrzahl der Dorfstickerinnen auf dem Festlande, die sich ihre Stickfertigkeit entgeltlich in den Städten bzw. Flecken aneigneten, erwarben die Stickerinnen von Läänemaa und Muhu die neuen Kenntnisse entweder daheim oder durch das «Abschielen von anderen». Volkstümliche Stickkunst konnte auch bei einer im Ort ansässigen bzw. entfernt lebenden dörflichen Stickmeisterin erlernt werden. Dieser der traditionellen Volkskunst eigene Lehrmechanismus führte zur Gestaltung eines eigentümlichen lokalen Stils. Eine große Rolle spielte dabei das künstlerische Schaffen der Meisterstickerin selbst, ihr Können (Phantasie, Zeichenfertigkeit, Kombination der Farbtöne) und ihre Erfahrung. Die berühmtesten Deckenstickerinnen waren Marie Mustkivi (Abb. 2), Wilhelmine Jögi und Marie Ell in Lihula; Mari Plaamus in Vigala; Marie Pikver (Abb. 5) in Lääne-Nigula; Erina und Maria Keskküla (Abb. 6), Maria Soond, Ekaterina Noot, Akilina Keinast (Abb. 7, 8), Raissa Saaremäe (Abb. 9, 10) in Muhu u. a.

Die Stickerinnen verrichteten ihre Arbeit meist auf Bestellung, nicht für den Markt; das Arbeitsgebiet der hervorragendsten Meisterinnen umfaßte mehrere Kirchspiele. Das Sticken selbst war eine umfangreiche, komplizierte und mühselige Arbeit (das Besticken einer Decke dauerte 1—3 Wochen). Ungeachtet des Umfangs der Arbeit war der Lohn ziemlich gering (um die Jahrhundertwende kostete das Besticken einer Decke 2—3 Rubel, 1920—1930 aber 6—12 Kronen). Die aus den Reihen des Dorfproletariats entsprossenen Stickerinnen konnten nur dann minimalen Lebensunterhalt verdienen, wenn sie das ganze Jahr hindurch Arbeit hatten. (Um die Jahrhundertwende betrug das jährliche Einkommen einer Stickerin etwa 72—96 Rubel, die nur in den Wintermonaten beschäftigten Stickerinnen verdienten 36—48 Rubel. In den Jahren 1920—30 betrug das jährliche Einkommen 156—192 Kronen und war somit niedriger als bei den anderen Textilarbeiterinnen.) Allerdings war das Sticken für die meisten lediglich ein Nebenverdienst neben anderen Handarbeiten bzw. neben der Landarbeit.

Obwohl es solche Stickerinnen in ganz Estland gab, ist nur in Läänemaa und in Muhu eine eigenartige lokale farbenfrohe und formenreiche Blumenstickerei entstanden. Dazu trugen verschiedene Faktoren bei. Wegen der schwachen Entwicklung des Kapitalismus und dem relativ langsamen Urbanisierungsprozeß konnte die häusliche Handarbeit in den betreffenden Gebieten noch ziemlich lange eine wesentliche Rolle spielen. So konnten sich die Traditionen der Volkskunst dort länger halten. In den kapitalistischen Verhältnissen machte sie noch etliche eigentümliche Entwicklungsstadien durch. Zur selben Zeit war der Einfluß der städtischen Impulse in Läänemaa und Muhu bedeutend größer als z. B. in Kihnu oder in Setumaa, die in so mancher Hinsicht in sich gekehrte Gebiete waren. In Läänemaa war es hauptsächlich der Flecken Lihula, der das neue Können propagierte; von da aus verbreitete sich dieses Können in fast konzentrischen Kreisen in

der Umgegend. Auch Muhu gehörte zum Einflußgebiet von Lihula. Da der Einfluß des Neuen hier relativ schwächer und indirekt war, so gab es hier mehr Gelegenheiten zur schöpferischen Neugestaltung der Einflüsse. Unter diesen vorteilhaften Entwicklungsbedingungen gab es sowohl in Läänemaa als auch in Muhu viele tatkräftige Frauen, die aus eigenem Antrieb einen individuellen Blumenstil gründeten. Indem sie die traditionelle Handarbeit weiterübten, gestalteten sie unter dem Einfluß neuer Moderichtungen die gewohnheitsmäßige Stickweise immer wieder um. So spendeten sie wertvollen Zusatz in die Schatzkammer unserer Volkskunst.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 3. Okt. 1972